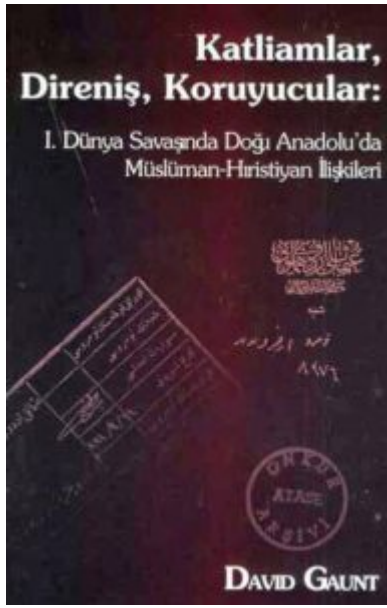

David Gaunt: Katliamlar, Direnişler, Koruyucular, Bir Araştırma Merakının Gelişim Süreci

Posted on 22/10/2017

İsveç'te üniversitede tarih okuturken, yıllarca aileleri Ortadoğu kökenli öğrencilerle pek çok ilişkim oldu. Anlattıkları Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, ailelerinin yaşadıkları tecrübeler ve sıkıntıları can kulağıyla dinleyip büyülendim. Öğrencilerimle diyalog halinde, öğrencilerimin geldikleri yerlerde olup bitenlere dair tarihsel kanıtlar toplamaya başladım. Buraları daha çok Türkiye'nin Diyarbakır, Mardin, Botan ve Hakkâri gibi bölgeleri ile İran, Irak ve Suriye'nin komşu yöreleriydi. Çok karmaşık ve çekişmeli olan bölge fırtınalı bir tarihe sahipti.

Toplayabildiğimiz bilgilerin çoğu hiçbir kuşağın kendisini kurtaramadığı kitlesel şiddetle ilgiliydi. Doğrusu, bir toplum tarihçisi olarak bu durumu müthiş ilginç buldum. Çünkü Avrupa'da da dışarıda da kitlesel şiddeti açıklamanın bir hayli zor olduğu görülmüştü.

Araştırmam I. Dünya Savaşı'nda olup bitenler üzerinde odaklandı. İşte "Katliamlar, Direniş, Koruyucular" toplanan bu belge yığımından doğdu. Amaç, sınırlı bir bölge içinde farklı gayri-Müslim halkları hedef alan kitlesel şiddetin niteliği ve yaygınlığı konusunda, ilgili gruplardan mümkün olduğunca fazla kanıt toplamaktı. Bu doğal bir konu seçimiydi, çünkü konunun kendisi zaten çok tartışmalıydı. Oysa sahada araştırma yapabilen araştırmacılar bir avucu geçmiyordu. Ben, pek çok katliamın hangi bağlamda gerçekleştiği kadar, kurbanları, failleri, tertipçileri, direnişçileri ve biraz da seyirci kalanları elimden geldiğince ortaya çıkarmakla ilgilendim. Toplayabildiğim bilginin büyük kısmı Ermeni ve Asurîlerin yaşadığı

deneyimle ilgili olsa da riski paylaşmış olan Yezidileri de unutmadım. Bunun I. Dünya Savaşı'nda Asurî ve Yezidilerin ve hatta ender araştırma konusu olan Katolikler gibi bazı Ermenilerin deneyimini konu alan ilk akademik çalışma olduğuna inanıyorum.

Dünya savaşından sonra, Doğu Anadolu ve Kuzey Mezopotamya'daki Ermeni ve Asuri halklarının geleneksel yaşam alanları/yurtları, boşaltıldıktan sonra, süreç içinde diğer mülteciler tarafından yeniden iskan edilmiştir. Çoğunlukla farklı bölgelerde yerleşmiş olmalarına rağmen, Ermeni ve Asurilerin durumu benzerlik gösteriyordu. Paris barış konferansına katılan Asuri-Keldani heyeti, savaş sırasındaki ölümlerin savaş öncesi nüfusun yaklaşık yarısını bulduğunu açıkladı. Ermeniler genelde ölenlerin sayısının üçte ikine yaklaştığını öne sürerler. Benim araştırma yaptığım alanlarda, kayıp yüzdeleri çok daha yüksek. Diyarbakır'da nüfus kaybı Gregoryen Ermenilerde % 97, Katolik Ermenilerde % 92, Keldani Asurilerde % 90, Süryani Ortodoks Asurilerde % 72 ve Süryani Katolik Asurilerde % 62'ydi. Bu vilayette düşman ordular arasında neredeyse hiç çatışma olmadığı düşünüldüğünde, bunlar çok yüksek yüzdeler.

İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Hıristiyanları hedef alan kampanyasının sistematik bir nitelik taşıdığını doğrulayan olgular hiç de az değil: Cinayetlerin yaygınlığı, etnik temizliğin kapsamı, planlama ve karar alma süreçlerine üst düzey devlet görevlilerinin katılımı, tahrikçi ve fail rolünde (çoğu paramiliter Teşkilatı Mahsusa'dan olmak üzere) az sayıda seyyar görevlinin varlığı, küçük direniş cepelerinin imha edilmesi için hükümetin ısrarla düzenli ordu birliklerini harekete geçirmesi... Bunlardan biri, kitapta uzun bir bölüm ayırdığım yeni adı İdil olan Azak köyüydü. Bu kampanya 1948 BM konvansiyonunun koyduğu soykırımın hukuksal tanımına uygundur. Ruslarla temas kurmakla suçlanan Ermeni ve Asurîler, "askeri zorunluluk" gerekçesiyle cephe hattından tehcir edileceklerdi. Tehcire karşı çıkınca, durum hızla tırmanarak, mahalli gönüllü çetelerle askerin birlikte uyguladığı zorunlu etnik temizliğe dönüştü. Arkadan bunun bir iç savaş olduğu ilan edildi. Ancak şiddete dayalı ilk tedbirleri Osmanlı hükümeti almıştı. Ve olaylar da Ermeni ve Asurîlerin böyle bir savaş için (ne askeri ne siyasi) hazırlıksız olduklarını gösteriyor. Elbette ancak

istisna sayılabilecek hallerde etkili bir direniş sergileyebilmiş ve hiçbir zaman uzun vadeli başarı elde edememişlerdi.

Araştırmam İstanbul'daki Osmanlı Arşivi ve Ankara'daki Askeri tarih Arşivi'nden alınan materyale dayalıdır. Bunları İngiliz Fransız, Alman, İran ve Rus arşivlerinden alınan ve ayrıca çoğu kez Arapça yazılı zamanın kaynaklarından elde edilen tanıklıklar ve sözlü tarihlerle birleştirdim. Birbirinden çok uzak kaynaklardan alınan tanıklıklar birbirini doğruluyor ya da zenginleştiriyor. Türk arşivlerinde çok az belge genel bir Hıristiyan isyanının geliştiğini gösteriyor. Oysa önlemler potansiyel bir ihanet korkusuna dayandığından, belgeler daha çok yetkililerin yetersiz ya da düzmece kanıtlarla panik içinde hareket ederek Hıristiyanları imha ettiklerini gösteriyor. Ayrıca sıradan Osmanlı yetkilileri ve bürokratlarının Hıristiyan uyruklarını hedef alan emirleri protestolarına dair pek çok örnek de var. Bu yetkililerin bir kısmı masum kurbanları korumak için ellerinden geleni yapmışlar. Ne yazık ki, bu davranışları da cezasız bırakılmamış.

Osmanlı hükümetiyle çatışmaya ilk giren Asurîler, Hakkâri Dağı'nı mesken tutan özerk Nasturi aşiretleriydi. Kitabımın 5. Bölümü'nde bunu anlatıyorum. Rus-Türk savaşının başlamasından birkaç gün önce, 26 Ekim 1914'te İçişleri Bakanı Talât, İran sınır boylarında yaşayan Nasturilerin Konya ve Ankara vilayetlerine nakledilmelerini emretti. Buralarda öylesine dağıtılacaklardı ki hiçbir yerde nüfusun ağırlıklı unsuru olmayacaklardı. Bunun nedeni, ihanet ve Rusya'nın potansiyel işbirlikçisi olacakları şüphesiydi. 1915 kış ve ilkbaharında Hükümetin izniyle başlatılan katliamlar ve tırmanan şiddet, filli bir abluka durumu yarattı.

1915 Mayısında Rus ordusu Van şehrindeki Ermenileri kurtarmak için ilerliyordu. Bölgeye yaklaştıkları sırada, Asurî liderler Ruslarla birleşmeye karar verdiler. Osmanlılar derhal büyük bir askeri harekâta girişti. Asurîler çakmaklı tüfekleriyle yiğitçe direndiler. Ancak hem sayıları hem silahları yetersizdi. Şiddetli çatışmalar, dağ tepelerinde açlıkla boğuşma ve çok sayıda kayıp vermeleri üzerine, Nasturi aşiretleri 1915 Eylülünde İran'a girdiler.

Sonradan epey çaba harcadılarsa da asla geri dönemediler.

İran'ın Urmiye vilayetinde Ermeni Asurîler farklı ama bir o kadar acı bir deneyim yaşadılar. Bunu 4. Bölüm'de anlattık. Bu kişiler, İran'ın Rusların ve Türklerin yayılcı eğilimlerinin kasıp kavurduğu sınır kesimlerinde yaşayan Ermeni, Nasturi ve Keldani çiftçileri ve yoksul kentlilerdi. Ocak-Mayıs 1915 arasındaki beş ay içinde, bölgeye jandarma, Kürt gönüllüler ve Teşkilatı Mahsusa ajanlarından oluşan gayri-nizami bir birlik konuşlandıran Osmanlı İmparatorluğu tarafından vilayet işgal edilmişti. Bu sivilleri yönetmekten çok, sabotaj eylemleri için donatılmış bir askeri kuvvetti ve durum hızla kötüleşti. 1915 Şubat sonunda, Haftevan'da 700'den fazla yetişkin Asurî ve Ermeni'nin öldürüldüğü büyük bir katliam yaşandı. Katliam Van valisi Cevdet Bey'in komutası altındaki askeri birimlerce gerçekleştirilmişti. Urmiye'de, insanlar sığındıkları Fransız misyonu kompleksinden alınıp bilinmeyen yerlere götürülmüş ve infaz edilmişlerdi. Bu Rusların silahlandırıp eğittiği Asurî ve Ermeni öz-savunma birimlerinin oluşmasına karşı bir çeşit öç alma eylemleri olabilir.

1915 Mayıs başında, Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa'nın komutasında takviye sefer kolordusu gönderildi. Bu birliğin İran'ın Dilman kavşak kasabasında önemli bir muharebeyi kaybetmesi, Osmanlıları İran'dan çekilmeye zorladı. Ermeni Antranik komutasındaki Ermeni ve Asurî gönüllü tugayları Türklerin yenilgisinde esas rolü oynadı. Bundan sonra Halil Paşa kendi birliklerindeki Türkiye-Ermeni'si asker ve subayların infaz edilmesini emretti. Birlik geri çekilirken, önüne çıkan tüm Hıristiyanları katledip, Başkale, Siirt ve Bitlis kazalarında taş üstünde taş bırakmadı.

Diyarbakır vilayetinin Mardin sancağında, Asurî nüfus genelde Süryani Ortodoks ya da Süryani Katolik kiliselerine bağlıydı. Ayrıca az sayıda Ermeni Katolik de vardı. Burası cephe hattından uzak bir sancaktı. Eski bir askeri doktor olan vali Reşid Bey, İstanbul'dan yazılı tehcir emri gelmeden aylar öncesinden, zalimliklerine başlamıştı. Buradaki olaylar 6., 7., 8. ve 9. Bölümlerde anlatılıyor. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nden yerel siyasetçilerin bölgedeki bütün Hıristiyanları silip süpürmeye kararlı oldukları anlaşılıyordu. İstanbul'la yaptıkları

yazışmalarda, ya Asurîlere “Ermeni” diyor ya da “asiler” gibi her anlama çekilebilecek bir terim kullanıyorlardı. Karma Hıristiyan nüfus barındıran şehirler ve büyük kasabalarda, ilk toplanıp infaz edilenler Ermenilerdi. Sonra sıra Katolik ya da Protestan Asurîlere geldi. En son kurbanlarsa, Süryani Ortodoks Kilisesi’ne bağlı olanlardı. Sancağın çok sayıda görevlisi sözlü iletilen Hıristiyan karşıtı planları protesto etti. İki mutasarrıf başka vilayetlere atanırken, bazı kaymakam ve küçük memurlar suikasta kurban gittiler. Valilik imha amaçlı özel bir komite kurdu. Elli üyeden oluştuğu için, güneyde Arapça elli anlamına gelen el-Hamsin adıyla tanınan mahalli milis güçleri örgütlendi. Milis köyleri kuşatıp yok edecekti. Daha büyük ya da direniş beklenen yerlerde bazı Kürt aşiretlerine de çağrı yapılacaktı. Hayatta kalanlar çoğu kez belirli aşiretlerden söz ediyorlardı. Açıkçası bazı aşiretlerin bu olaylarda öne çıktığı görülüyordu. Ne var ki, katliamlara açıkça karşı çıkan aşiretler de vardı. Hatta Haverkan aşireti ve birçok Yezidi Kürt gibi Hıristiyanları aktif bir biçimde koruyan aşiretlere de rastlanıyordu. 9. Bölüm’de anlattığımız gibi, Cizre yakınlarında şimdiki adı İdil olan Azak ve Midyat yakınlarında, yeni adı Gülgöze olan Aynwardo Asurî köyleri aylar süren kuşatmalara direnebildiler. 1915 Kasımında ateşkes kadar düzenli ordu saldırıları bile kâr etmemişti. Ama çoğu köy ve kasabada Hıristiyan kalmadı. 28 Eylül 1915’de, vali vilayette 120.000 “Ermeni” ile uğraştığını, oysa şimdi geride kimsenin kalmadığını bildirmişti.

Savaşın sonra ön plandaki failere karşı bazı davalar açıldı. Diyarbakır’ın Hıristiyan halkını yok etme gibi savaş suçlarından yargılananlar arasındaki Reşid Bey’in sözleri sarsıcıydı: Hıristiyanları zararlı bakterilerle bir tutuyordu ve bakterilerden kurtulmanın bir hekimin görevi olup olmadığını soruyordu. Sanık Mahkeme sonuçlanmadan intihar edecekti. Araştırma saham olan vilayetlerde Ermeni ve Asurîlere karşı işlenen savaş suçları hiçbir zaman gerektiği gibi kovuşturulmadı. Oysa bu azınlıkların imhasının eskiden sanıldığından çok daha geniş kapsamlı olduğu ortaya çıkmıştı. Bu kitabı yazdıktan beri farklı dillerden yepyeni materyaller gün ışığına çıktığından, umarım önümüzdeki yıllarda daha geniş kapsamlı yeni bir çalışmayı tamamlayabileceğim.

Türkiye’de I. Dünya Savaşı’ndaki olayların özel bir yorumunun egemenliğini sürdürdüğüün farkındayım sahiden. Bu yoruma bakılırsa, çok sayıda Ermeni ve Asurî’nin öldürüldüğü külliyen yalan ve olaylar nasıl gelişmiş olursa olsun, soykırım diye bir şey olmamıştı. Hâkim görüşe göre “Sözde soykırım” deniliyor, değil mi? Ya da düşmanla işbirliği yaptıklarından, Ermeniler ve Asurîlerin cezalarını buldukları da söyleniyor. Bu tezler kural olarak zayıf araştırmalara ve seçilen sınırlı sayıda kaynağın kullanılmasına dayalıdır. Burada düzeltmeye çalıştığım da zaten bu anlayış. Genellikle kurban sayıları keyfi olarak düşük tutulurken, bazı tarihçiler farklı yayınlarında çeşitli düşük rakamlar verebiliyorlar. Hatta Osmanlıların resmi telgraflarında verilen rakamların bile tırpanlandığı oluyor. Bu tarihçiler, kural olarak Ermeni ve Asurî “isyanları”na dair kanıtları abartıyor hatta kimi zaman uyduruyor. Tabii ki bu tutumlarıyla kronolojiye dikkatsiz yaklaşımları birlikte görülüyor. Van ya da Hakkâri’de görüldüğü gibi, askeri saldırıların kışkırttığı “isyanlar”a aslında isyandan çok, öz-savunma denmelidir. Ayrıca I. Dünya Savaşı katliamlarının kurbanlarının Osmanlı hükümetinin ekmeğine yağ sürercesine, kendi kendilerini imha ettirmek için isyan ettikleri tezini öne sürmek talihsizlik.

Profesyonel tarih disiplininin Osmanlı İmparatorluğu’nun gerileme ve çöküşünde Ermeniler ve Asurîlerin oynadıkları rolle ilgili tartışmaların çözüme bağlanmasına büyük katkı sağlayabileceğine yürekten inanıyorum. Hiçbir araştırmaya konu olmayan ve olup bitenin ayrıntısını verebilecek bir enformasyon yığını duruyor. Tek yapılması gereken açık fikirli olmak. Hiçbir ülkenin tarihi şan şerefle dolu bir ahlak timsali sayılmaz. Bence, özellikle askeri diktatörlüklerde liderliklerin ağır hatalar yapıp, sonra da olguları hasıraltı etmeye çalıştıklarını kavramak, gerçekte demokratikleşmenin önemli bir parçasıdır. Bir ülkenin hâkim tarih yorumunu sorgulayan tüm tarih disiplini, o ülkenin demokratikleşmesine katkıda bulunur. Ve tüm demokratikleşme bir ülkenin siyasi tarihinin sürekli yeniden-yorumlanmasına paralel gelişir.

(David Gaunt’un istanbul kitap fuarında belge yayınları tarafından düzenlenen “tarihle yüzleşmek” panelinde yaptığı konuşma)

